

R. NAGY JÓZSEF

Falusi munkáskolóniák lakóinak morál- felfogása Északkelet-Magyarországon

Északkelet-Magyarországon a 20. században a munkások jobbára úgynevezett kolóniákban, gyarmatokban éltek az iparvárosok, ipartelepek közelében. Tanulmányomban azt vizsgálom, milyen volt és hogyan változott az ott lakók erkölcsi felfogása az elmúlt évtizedekben, leginkább a Kádár-korszakban. Azért választottam a kistelepülési, kolonizált munkásságot, mert a csoportosan együtt élők körében könnyebb kitapintani az általános munkáséletmód jellemzőit, s ők jobban is őrzik az egyéni és kollektív hagyományokat, amelyek a szórványban vagy a fővárosban élő munkásságnál már végleg eltűntek.

A kolóniákban lakók sajátossága, hogy bár közvetlen környezetük városias, erősen kétlakiak. Közel élnek a természethez, emiatt más a térszemléletük, mint a városi munkásoknak.

A tanulmányozott északkeleti térségben közel kéttucat kolónia, illetőleg kolóniával rendelkező település található; vizsgálataimba minden jelentősebb kolóniatípust igyekeztem bevonni (Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd és Perces, Kurityán, Lyukóbánya, Edelény, Sajószentpéter és Alberttelep). Az összetett, próbakérdések után 2005-ben módosított, 12 oldalas, 109, különféle típusú kérdésből álló kérdőívet 310 személy töltötte ki. Ők (két kivétellel) őslakosok vagy (kisebb részben) évtizedek óta adott kolóniában éltek. Emellett 1996 és 2006 között 79 személlyel szabadon beszélgettem (kb. 90%-uk a kérdőívre is válaszolt), és a klasszikus életútinterjú szabályai szerint strukturálódó, de foglalkozási és genealógiai interjúk témáit is magába foglaló interjúkat készítettem.

A munkások szexuális életét – amely életmódjuk legfeldolgozatlanabb területe – sokan ábrázolták szabadosnak. Oczvirk Nándor több írásában is kezdeményezte a kicsapongó szexuális életet elősegítő körülmények

felszámolását. Ő többek között a lakóhelyek zsúfoltságában látta ennek egyik fő okát. „A munkásság körében nemi különbség [sic!] nélkül el-lenállhatatlan a miljő hatása, kiváltkép ott, hol nagy tömegekben lakik.”¹

Számos esetben a kolóniákban általánosan elterjedt fürdők működtetését morális szempontokból találták hasznosnak, mert „A lakásban való mosdás, a mezítelen testnek a család körében való mosása már erkölcsi szempontból is elvetendő, mivel azt rendesen az asszonyok, gyerekek s lányok is látják”.² Elsősorban tehát a nőket kell óvni „az erkölcsi fertőtől”. Ahogy ezt Móricz Zsigmond *Jószerecsét!* című regényében a főmérnök is megfogalmazta: „Ezért nem szeretem én, kérem, az egyszobás munkáslakásrendszert! Micsoda morális élet fejlődhetik ott. Őt lány egy szobában a szüleivel. Úgy nőnek fel. Látja, mikor az apja mosdik. Meztelen... És minden... Mit várjon az ember azoktól a lányoktól. Meg az asszonyoktól is. És ez a bérrendszer, hogy a nőtlen munkások kénytelenek családnál bérelni lakást. Aztán a férj például éjjeles, a lakó meg nappalos. Hát otthon is felváltják egymást... Az asszony, szegény, éjjelnappal üzemben van.”³ Ezekben a helyzetekben az erkölcstelen életmód magából a zsúfoltságból következik.

A munkáslakásba fogadott kosztos és a háziasszony között esetlegesen szövőődő viszonyt, mely valós probléma volt, s mivel „ezt követeli az egészség és az erkölcs”,⁴ több helyen a házirend szabályaival próbálták megakadályozni. Ezek szerint a kosztos szobája elválasztandó a család lakóhelyiségeitől, s a férjet és a kosztost ugyanazon munkaszakaszban kell foglalkoztatni. Más telepeken az úgynevezett hálólházak, azaz a nőtlen, telepi lakással nem rendelkező munkások számára létrehozott munkásszálló felállításával kívánták a kosztosok intézményét megszüntetni.

Braun Róbert, aki a 20. század elején a marosvásárhelyi munkásvizonyokat vizsgálta, a munkások szexualitásáról visszafogottabban nyilatkozik. „A nemi morál tekintetében a munkások általában nagyon ortodoxok. A külső kényszer által szorítva, fordulnak elő ugyan házasságon kívüli viszonyok, de az ilyen viszonyokat házasság szokta utólagosan szankcionálni. [...] Súlyos megítélés alá esik az olyan viszony, mely az állandóság minden jelét magán viseli, a házasságkötés tényét kivéve. [...] Az ilyen munkás kiközösítettnek érzi magát a társadalomból.”⁵

¹ OCZVIRK Nándor: A munkásnők nevelése. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1907. 2. k. 246.

² GERBER Frigyes: A munkás jólétiintézményekről [2.]. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1898/8. 112.

³ MÓRICZ Zsigmond: *Jószerecsét!* Magyar Helikon, Budapest, 1962. 65.

⁴ GERBER Frigyes: i. m. 110.

⁵ BRAUN Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Husadik Század*, 1909. I. k. 516.

Egy 19. századi munkáslap a feudalisztikus hagyományok továbbélését okolta a rossz nemi erkölcsök elterjedéséért: „Minden nőnek azt kell tenni, amit a gyáros kíván, ha jóakaratóból nem teszük, találnak annak oly módot, amely által kényszerítik a szegény munkásnak nejét kívánságaiknak eleget tenni.”⁶

Egy visszaemlékezés úgy jeleníti meg a munkásokat, mint akik naivak és kissé prüdek voltak:

„Az apámnak sok gongya vót velünk, hiszen tizenketten vótunk testvérek. [...]

– Magának tizenkét gyereke van? – kérdezte apámtól [Kállai Géza bányaigazgató].

– Annyi, méltóságos úr.

– Az szép... Hát akkor én segíték magának. Itt van ez az utalvány, vigye a magazinba, aggya oda Wimmernek!

Apám örült, hogy biztosan egy kis zsírt, meg lisztet utaltatott ki neki. Megyen a magazinba, átaggya az utalványt Wimmernek. No, annak ellenébe’ osztan adtak neki száz darab olagumit. Azt se’ tudta, mi az. Kérdezi Wimmertől, hogy minek az?

– Ha nem akar gyereket csinálni, húzza fel! – magyarázta meg neki.

Apám osztan megállt a magazin előtti hídon, oszt szépen beledobálta a patakba az egész adományt.”⁷

A kutatók azonban egyetlen vizsgált falusi kolóniában sem fedezték fel a közhit szerinti erkölcstelenségnek, de még a szexuális szabadosság nyomait sem. Szemérmesség jellemezte általában az első generációs munkásokat, de hasonlóan vélekedtek a több nemzedék óta kolóniákban lakók is.

„A férjem előtt nem volt senkim, s a második férjem előtt sem volt senkim.” (55 éves, sorompókezelő, MÁV-telep.)

„Házasság előtti szexualitás nem lehetett. A férjem volt az első és igazi férfi az életemben.” (51 éves, raktáros, MÁV-telep.)

A visszafogott szexualitás több okra is visszavezethető.

„Kicsit önmegtartóztatóbbak voltak az emberek, a sok születés miatt. Ráadásul úgy kellett csinálni, hogy a gyerekek meg ne lássák, és erre ritkán volt csak lehetőség.” (Nő, 78 éves, gépszerelő, Ormosbánya.)

„Amíg a szerelem tartott, addig naponta csináltuk, később elég lett volna egy hónapban egyszer is egy kis vita, de a békességért mindent, úgy-

⁶ *Munkás Heti-Krónika*, 1874. február 14.

⁷ VIKTOR Gyula: *Negyven éve történt... Rudabányai visszaemlékezések 1944–45-ről*. Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek, 14. Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 1984. 6.

hogy inkább engedtem. Befolyásoló volt a fáradtság is.” (Nő, 67 éves, gyors- és gépíró, Ormosbánya.)

„Hetente egyszer, ha sikerült az ágyba bújni az asszonnyal, az már jó volt. Nagyon meg kellett küzdeni a partnerért, nem adta oda egykönnyen magát.” (67 éves, vājár, Rudolftelep.)

„Én szerettem b.-ni. Volt úgy, hogy reggel kétszer, este kétszer. Az iparosoknak több energiájuk volt, a bányász elfáradt a szénfalon. Örült, ha egy héten egyszer csinálhatta.” (Férfi, 70 éves, géplakatos, bányarenész, Ormosbánya.)

Meglehető módon kevésbé befolyásolta a szexualitást a nem kívánt terhességtől való félelem. A párok 51%-a egyáltalán nem védekezett, nem is érdeklődött a korabeli védekezési technikák iránt, a munkások az óvszert részben drágának, részben kényelmetlennek találták.⁸ Az 1953-ban bevezetett Ratkó-féle miniszteri utasítás⁹ büntette ugyan az illegális terhesség-megszakítást, de ezt rövid időn belül enyhítették, s 1956 után az abortuszokat gyakorlatilag engedélyezték.¹⁰ A liberalizálást követően országszerte emelkedett a terhesség-megszakítások száma.¹¹ Az északkelet-magyarországi térségre, s azon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyére mindig is jellemző volt az abortuszok magas száma. Olyannyira, hogy gyakran megközelítette, elérte, sőt a rendszerváltozást követő évekre meg is haladta a fővárosi értéket.¹² Minden vizsgált kolóniában

⁸ A százalékok itt is és későbbiekben is a megkérdezett, 310 fős mintából az egészre vetítve számoltam ki.

⁹ A tulajdonképpeni „Ratkó-törvény”, a 8100-9/1953. *EüM. utasítás a terhesség megszakítása tárgyában* lényegében enyhítette a korábbi évek teljes abortusztilalmát: a mellékletben felsorolt 16 betegség esetében állami egészségügyi intézményben lehetővé tette a terhességmegszakítást. Engedélyezte továbbá egészségügyi indikáció nélkül is a terhesség megszakítását a nő életkorára, illetve „rendkívüli méltánylást igénylő személyi és családi körülményekre” való tekintettel. JOBBÁGYI Gábor: *Abortusz és jog*. In: Gresz Miklós (szerk.): *Együtt az életért, fenntartások nélkül*. Magzatvédő Társaság, Budapest, 1990. 27. Az 1950-es évekbeli abortuszokról lásd HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2004. 100–118.

¹⁰ Az 1047/1956. *MT. határozat*, majd a 2/1956. (VI.24.) *EüM. rendelet* továbbra is fenntartotta a terhességmegszakítás engedélyeztetését és kötelező gyógyintézeti végrehajtását. Az alapvető különbség abban állt, hogy ha a nő kérte terhessége megszakítását a kérelem elbírálására jogosult bizottságtól, akkor az engedélyt meg kellett adni. (JOBBÁGYI Gábor: i. m. 28.)

¹¹ 1959-ben már több abortusz történt, mint ahány gyermek született, az 1960-as években pedig 100 élve születésre 134 terhességmegszakítás jutott. Bővebben lásd *Az 1952–53. évi népesedéspolitikai program Magyarországon*. Demográfiai tájékoztató füzetek, 11. KSH, Budapest, 1992.

¹² 1998-ra a legtöbb abortuszt BAZ-megyében végezték, ahol 100 születésre 114 terhességmegszakítás jutott. Beszédese ellenpélda Vas megye, ahol ez az arány 100/68, a különbség 40%. KAMARÁS Ferenc: *Terhességmegszakítások Magyarországon*. In: PONGRÁCZ Tiborné–TÓTH István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Társi–Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Budapest, 1999. 190–216.

szép számban ismertek olyanokat, akik „10–12 kaparást is csináltattak” (férfi, 67 éves vājār, Rudolftelep). Több olyan történetet is elmeséltek, amikor a férjezetlen, megesett nő gyermekét „elintézték”.

„Amikor a sógornőm terhes lett egy német katonától, akkor a szülés előtt eltűnt pár napra. Mikor megjelent, már ismét lapos volt a hasa. Azt mondta, hogy elvetélt. De tudta mindenki a környéken, hogy nagy-apa »intézte el« a gyereket. Ott ásta el a házuk fölötti domboldalban...” (Nő, 82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

Azok között, akik védekeztek, a legelterjedtebb volt az úgynevezett lepedőzés, lepedőkézés módszere, amely tulajdonképpen a megszakított közösülést jelenti. A párok 26%-a ezt a megoldást, az „amikor a legjobb lett volna, akkor kellett abbahagyni” (férfi, 70 éves, vājār, Ormosbánya) módszerét alkalmazta. Mindössze a párok 7–8%-a használt eleinte gumi-óvszert, illetve szedett a későbbiekben fogamzásgátló tablettát. Említésre méltó, 3% volt azoknak az aránya, akik a szexuális aktusok ritkításával igyekeztek minimalizálni a nem kívánt teherbe esés esélyét.

„A munkások ritkán éltek nemi életet, még az anyós is vigyázta a lányt, volt olyan, hogy anyám egy évig nem engedte magához apámat... nekem sem kellett az ember, azt mondtam neki, hogy inkább adok egy fél liter bort, csak hagyjon. Nem tudtunk semmit erről, nem voltunk felvilágosítva. 19 évesen, mikor szültem, még nem tudtam, hogyan lett a gyermekem.” (Nő, 78 éves, háztartásbeli, Ormosbánya.)

„Az egész napi munka kimerítette a bányászt, csak dőlt be az ágyba, ritkán előfordult, hogy emiatt házasság is tönkrement. Ritkán volt szex. A munkában megfáradt bányász nem volt olyan nagy legény, meg az asszony is kevésbé adta oda magát, nehogy annyi gyerek legyen. Félt a család gyarapodásától.” (Férfi, 78 éves, lakatos, Ormosbánya.)

„Ritkán éltünk szexuális életet, meg egy szobában élt a család, nem lehetett hánykolódni, maximum kétszer csináltuk egy héten. Rádásul kidolgoztuk magunkat, az emberek kora reggeltől késő estig dolgoztak, hazaért az ember, evett, elszívott egy cigit aztán nyugovóra tért.” (Férfi, 70 éves, vājār, Rudolftelep.)

A házasságon kívüli szexuális kapcsolat, a „félrelépés” nem volt jellemző a térség kolóniáiban lakókra. Ilyen esetekről csak elvélve tudtak beszámolni a megkérdezettek, s akkor is azt mondták, hogy „valamilyen vezető pozícióba jutott munkásra volt jellemző” (férfi, 85 éves kovács, Rudabánya). A közösség ugyanúgy elítélte a házasságtörő férfit, mint a nőt. Szó sem lehetett arról, hogy egy férj elhencegjen „hódításai- val”, s emiatt a közösség szemében emelkedjen férfiúi ázsíója. A titkos viszony mindig kiderült, s mivel a többség – a megkérdezettek 96%-a –

élítelte az ilyen kapcsolatokat, a házasságtörőnek a telep passzív rosszalásával kellett szembenéznie. Ez némely esetben tevőlegessé is válhatott.

„Ritkán fordul elő az ilyesmi a nőkkel, ha előfordult, azt az asszonyt megvetették, kizavarták a faluból. Kurvának helye Ormoson nem volt, az ilyen elment városra.” (Férfi, 70 éves, géplakatos, bányarendész, Ormosbánya.)

„Az Ördögsgizeten [Rudabánya egyik régi kolóniarésze] lakott Ny. Erzsi, aki akkor híres énekesnő volt, még a rádióban is sokszor énekelt. Egyszerű emberek voltak a szülei, bányász az apja. Az anyja gyakran kiabált ki az utcára, amikor énekelt a lánya a rádióban, hogy a többiek is hallgassák. Ezt a Nyíri Erzsit kitiltották Rudabányáról, a jegyző tiltotta ki, mert erkölcstelen életet élt, s úgymond kurva nem élhetett a telepen!” (Nő, 82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

Az erkölcs védelmét fontosnak tartották, a vétkest megbüntették. A szoros szomszédság, a viszonylagos összezártság folytán a telepeken élő munkások élete, mindennapjai, így konfliktusai is a közösség előtt játszódtak le. Azokban a korszakokban, amelyekben a testi fenyegetés általánosan elfogadott volt, alkalmazását a családban is természetesnek tartották. Hétköznapi dolognak számított a gyermeket veréssel nevelni, hiszen az iskola sem tett mást.

„Az egész iskolás koromra a verés volt a jellemző. Hozzáteszem, én voltam az osztályelső, s különösen fegyelmezett gyerek voltam. De ezek ellenére sem kerülhettem el a veréseket, a rosszak pedig százszorosát kapták, mint én. A tornatanár vagy a mászókötel végével vert, vagy terpeszben állva meg kellett fogni a bokánkat, és akkor a fenekünkbe rúgott. A kémiatanár előbb levette az óráját, aztán pofozott. A matektanár ököllel az ember vállát verte vagy a pajeszát húzta. A magyartanár nő kokikat adott vagy az osztályterem kulcsán lévő vasgolyóval ütötte a gyerekek fejét. A történelemtanár nő favonalzóval körmösöket adott, a földrajztanár pedig a tenyerünket ütötte egy méterrúddal. A rajztanár nő nem verekedett, hanem mindig a matektanárt hívta verni, ha nevelési problémája volt. [...] A szülők meg tanári értekezleten azt a baromságot szajkózták, hogy nyugodtan verje a gyermeket, tanár úr, attól csak nevelődik!” (Férfi, 40 éves, villanyszerelő, Rudabánya.)

A gyermekek verése egészen a legutóbbi időig teljesen elfogadott, hétköznapi büntetési eszköznek számított a kolóniákban. A visszaemlékezések szerint gyakorlatilag minden gyermeket így neveltek, kivételes eseményt keltő esetnek számított, ha valaki nem ütötte meg a gyermekét. A közösség az ilyen szülőket erélytelennek tekintette, olyannak, aki „hagyja, hogy a gyerek diktáljon, s ránőjön a fejére” (férfi, 76 éves bá-

nyász, Rudabánya). A testi kényszert mint nevelési eszközt azonban csak bizonyos határok között alkalmazhatták. Egyrészt a gyermeket csak valamely közvetlen hozzátartozója – apa, anya, nagyszülők – vagy az oktatója üthette. Másrészt a verés nem okozhatott semmiféle látható és maradandó sérülést, „vér az nem folyhatott” (nő, 74 éves, raktáros, Kurityán).

„A gyerekeket persze mindig is megverték, ha rosszak voltak, de ezt a kolóniában normálisnak tartották. Az alkoholista férjnél is előfordult, hogy odacsapott... Akkoriban elfogadták ezt, mindenki elfogadta, hiszen mindenkinél volt ilyen fegyelmezés. Ha kellett, persze akkor beleölték...” (Nő, 73 éves, bérletszámoló, Rudabánya.)

Másként kezelték a felnőttkori bántalmazásokat, hiszen a férj szinte kivétel nélkül a feleségét bántalmazta. Egy-két elszigetelt véleménytől eltekintve – mely szerint „az asszony verve jó, mert a családfő pozíciója így erősödik” (férfi, 78 éves, lakatos, Ormosbánya) –, mindenki háttározottan elítélte az ilyen erőszakot, s durvább esetekben be is avatkoztak. A vizsgált kolóniák lakóinak 64%-a a saját családjából, illetve a közvetlen környezetéből tudott ilyen eseteket említeni. „Régen a család ilyen-olyan verése bányászbetegség volt. Az öregek között alig van olyan bányász, aki nem verte meg feleslegesen a családtagjait. A nincstelenség miatti tehetetlenségben tettek így. A kolóniában aztán nem lehetett az ilyesmit titkolni, a szomszédok figyeltek egymásra, az ilyet elítélték, megfégezték. Mára sokkal ritkább az ilyesmi, főleg azoknál fordul elő, akiknek leáldozott, azaz a munkanélkülieknél, iszákosoknál, de máig is elítélik az ilyesmit.” (Férfi, 67 éves, vágár, Rudolftelep.)

„Megesett az is, hogy a férfiak megverték más asszonyokat is, nem csupán a feleségüket. Bennük volt ez a szokás. A férjem is, meg a szomszéd is elverte például az alattunk lakó asszonyt, mert éjszaka hangosan folyatta a vizet. Kapott a katonai szíjjal. Rendesen!” (82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

Többségében az ilyen eseteket az alkohol hatásával magyarázták, s ez egyben meg is nehezítette, hogy a tettet elítélje a közösség. Mivel a férfi munkásnak, saját férfiasága bizonyításaként, szinte kötelező volt az ivás, a problémát nem lehetett absztinenciával orvosolni. Így az csak egy másik, köz- és önbecsülési defektus árán lett volna megoldható. Ennek köszönhetően gyakorta alakult ki olyan vélekedés, hogy az erőszakos cselekményeket az alkohol okozza, az azokat elkövető ember ártatlan, s a „részeg voltam” védekezést enyhítő körülményként kezelték.

„A durva munka durvává tette a lelket. Főleg a szesz hatására sokszor megverték az asszonyt vagy a gyereket! De hozzá kell tennem, nem

volt túl gyakori, mivel elítélték az ilyen embereket. A durva ember neve köztudott volt, s az emberek akkoriban megmondták egymásnak a véleményüket.” (Férfi, 67 éves, gépmester, Ormosbánya.)

„Általában ahol a férfi ivott, ott rendszeres volt a verés, a bántalmazás. Szinte kivétel nélkül minden családnál előfordult ilyen. A többiek, a szomszédok vagy a munkatársak, meg főleg a család tagjai nem tudták mit tenni, ilyenkor elmentek más családokhoz, kitértek a verekedő útjából. Mások meg nem akartak beleszólni, a család dolga volt. Csak a rokonság avatkozott bele, néha.” (Férfi, 76 éves, bányász, Rudabánya.)

A bántalmazottak az esetek túlnyomó többségében beletörődéssel fogadták a verést, s ugyanígy tettek a kívülállók is. A vizsgált térségben csupán hat-nyolc olyan eset ismeretes, amikor kívülállók beavatkoztak a családi magánügynek tekintett erőszakba.

„Még a parasztember sem veri úgy a feleségét, mint a bányász! Szóval sokszor előfordult, főleg az italozó életmód miatt, de elég gyakori volt a műveltség hiánya miatt is. Aztán ha gyakori volt, az asszony visszament szüleihöz, elváltak [...] de többnyire túrt az asszony, mert három-négy gyerek esetén nem hagyhatta ott a családot. A kívülállók általában elítélték, de kérdőre nem vonták az erőszakos férfit. Senki nem szólt bele a családi ügyekbe, ma még inkább elítélik, mint régen. Igaz, sokkal ritkábban fordul elő, mivel nincs már meg a nincstelenség, mint régen.” (Férfi, 78 éves, lakatos, Ormosbánya.)

„Apám ideges ember volt, szerette az italt is, meg aztán túl sok munkát is vállalt, néha meg is verte édesanyámat. De ez másoknál is előfordult, elsősorban a szegény családoknál. Akit bántottak, semmit sem mondhatott el! Beleszólni senki sem mert a dologba, de magukban azért elítélték.” (Férfi, 80 éves, géplakatos, Ormosbánya.)

Maga a bántalmazott is titkolni próbálta az esetet, sérüléseit háztartási, közlekedési balesetnek tüntette fel. Csupán néhány százalékuk mondta el az igazat szüleinek, barátnőinek. A családon belüli erőszakos cselekmények magas száma feltételezi, hogy a munkások egymás közötti konfliktusait hasonlóan erőszakos módszerekkel oldották meg. Mindez azonban a kutatott térségre nem volt jellemző, a megkérdezettek többsége, mintegy 76%-a a munkásoktól távol állónak tartotta az egymás közötti erőszakot. Általános vélekedésnek számított, hogy „a verekedések a falvakra jellemzők, nem itt” (nő, 67 éves, gyors- és gépíró, Ormosbánya), a földművesek pedig sokkal agresszívbak, mint a munkások.

„A verekedés az '50-es években elég gyakori volt, mert akkoriban dolgoztak itt munkaszolgálatos katonák, meg a szálló is tele volt vegyes származású emberekkel, fizetéskor ezek hajbakaptak, amíg tartott a

pénz. A telepiek megvetették az ilyeneket. Főleg a szabolcsi paraszt vademberek voltak kötekedős, bicskás emberek.” (Férfi, 62 éves, csoportvezető vājár, Rudolftelep.)

A visszaemlékező szerint tehát lényegében kulturális különbség volt a „szabolcsiak” és a „telepiek” viselkedése között. A telepen előforduló verekedések túlnyomó többsége azokon a munkásszállókon tört ki, ahol a földműves falvakból frissen érkezett, nemrégiben ipari munkássá vált, nőtlen férfiakat szállásoltak el. Ezeket a szállókat a kolóniában lakó emberek kerülték, más helyeken szórakoztak. Telepi férfiak általában akkor keveredtek verekedésbe, ha valamely nagy, ivászattal együtt járó rendezvény – bál, bányásznap, majális – volt, amelyen megjelentek az új és a régi munkások, esetleg a telep melletti falu lakói is.

„Itt a férfiak egymásra voltak utalva, az indulatok nagyon nehezen szabadultak el. A szomszédos falvakban hallottam verekedésekről, de itt nem is láttam ilyet. Szórakozás közben, akik sokat ittak, ritkán összekaptak, de nem hosszan tartó verekedések voltak ezek, és mindig leállították őket. A közösség nagyon is elítélte ezeket a konfliktusokat.” (Férfi, 69 éves, aknász, Rudabánya.)

A munkások társadalmában az ivás – a dohányzás mellett – mindig is a normálisnak tartott férfiélet része. Már a századelőn keletkezett üzemes bányatorvosi jelentésekben is a munkásokra károsan ható tényezők között szerepel az „iszákosság”. Tóth Imre, bányakerületi főorvos a következőképpen látta az alkoholizmus kialakulását: „Ha áldás volt a bányákban, akkor a munkás is jól keresett, az érczfejtést jobban fizették, az ércválasztásért külön jutalom is járt. Ily áldás alkalmával itt hegyenvölgyön lakodalom volt, Henczidától-Bonczhidáig folyt a bor és sör, s a munkás, a bányapolgár ezt megszokta. Ma tudjuk, hogy a szeszitaloknak megszokásával azoknak abbahagyása csak némely embernél sikerül, a régi időkben a szeszitalok élvezetét még hasznosnak, sőt szükségesnek tekintették, s midőn egyszer s másszor a bányák nem jövedelmeztek, s a jólét alábbhagyott, az ivással nem hagytak fel, így lett a bányász alkoholista.”¹³

Az alkoholizmus elterjedését természeti és gazdasági okokkal is magyarázták. „A mult [19.] század 80-as éveiben, midőn a filloxera a szőlőket elpusztította, s a bor és sör megdrágult, a bányász szeszhez fordult, s lett belőle szeszivó. [...] A pálinkarészegség általános lett vidékünkön, az emberek az utakon, utczákon heverték részegen, családokban nők,

¹³ TÓTH Imre: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1907. 2. k. 621.

gyermekek állandóan részegek voltak, sőt a csecsemőt is pálinkával kábították el.”¹⁴

Géber Antal minisztériumi tisztviselő az első világháború előtti írásában a munkásalkoholizmus nemzeti okait kereste, s először a „tótokat” jellemezte azzal, hogy „a pálinka ivás öli meg őket, és minden igényük csak addig terjed, hogy e szenvedélyüknek áldozhassanak. Fizetés után rendszerint napokig nem dolgoznak [...] A tótoknál azonban még alantasabb színvonalon állanak a rutén és oláh munkások. [...] A székely munkások között is pusztít az iszákosság, és ezek is oly igénytelenek, hogy csak 1–2 koronát akarnak keresni, azután kimaradnak.”¹⁵

Ambrus Péter kimutatta, hogy a telepi életformának része az alkohol házilagós előállítás: ez lehet a teljes főzési folyamat, vagy a már készen vett gabonaszesz dúsítása, ízesítése aromákkal.¹⁶ Az ózdi gyárakban a műszakot a munkások egy „porció”, azaz fél deciliter pálinka elfogyasztásával kezdték, s a műszak alatt is ittak, főleg bort.¹⁷ Az alkoholfogyasztás egyben közösség-szervező tényező volt. Részben „önkéntes alapon”, részben szelíd erőszakkal, de akár a kiközösítés fenyegetésével is arra ösztönözték a férfiakat, hogy szabadidejük egy részét alkoholfogyasztással s az azzal együtt járó spontán közösségi összejövetelekkel töltsék el. Aki nem tudott vagy nem akart ebbe a rendszerbe betagozódni, az gyakran marginális helyzetbe került, elveszítette férfiattribútumainak egyikét.

„Olyan egyszerűen nincs, hogy nem iszol! Hogy aztat mondod, hogy én kérem szépen nem kérek, mert nem szeretem. Olyan nincs! Azt az embert egyszerűen kinézik a munkahelyről, na!” (Férfi, 68 éves, vājár, Kurityán.)

„A férjem minden fizetéskor elment a kocsmába, már a munkahelyről odament, nem haza. Gyakran az egész heti fizetést elitta. Mert aki nem ment, azt a többiek csúfolták. »Na mi az, félsz az asszonytól, nem mersz jönni?« Így aztán az is ment, aki nem akart. Ott aztán köröket fizettek, ahányan voltak, annyi kört. Néha 10-en, 12-en is összejöttek, na az annyi pohár bor, vagy sör, melléje meg a pálinka.” (82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

¹⁴ Uo.

¹⁵ GÉBER Antal: Az utolsó évek munkásmozgalmi Magyarországon. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1909. 476.

¹⁶ AMBRUS Péter: *A Dzsumbuj. Egy telep élete*. LAZI, Szeged, 2000. 119.

¹⁷ VASS Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. In: DOBROSSY István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok*. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, VII. Miskolc, 1976. 25.

„Amikor dolgozni kezdtem, nem nagyon tetszett nekem ez az ivásos dolog. Nem szerettem az italt, főleg nem a pálinkát, amit munka után a többiek ittak. Mert gyors ital kellett, gyorsan meginni, aztán menni. De annyira lekezeltek, nem tartottak igazi férfinak, hogy én is inni kezdtem. Be kellett tagozódni.” (40 éves, villanszerelő, Rudabánya.)

Az, hogy egy férfinak mennyi ivást néznek el, a körülményeitől függ: özvegy férfinak többet, mert nincs felesége és meleg otthona, a gyermektelen házastársnak is többet, mert a gyerekek érdeke nem sérül. A legfontosabb mérce az ésszerűség. Vannak alkalmak, amikor mindenkitől elvárják, hogy sokat igyon („Ivársra kényszerítenek”).¹⁸ Maga az ivás nem elítélendő dolog, csupán ha mértéktelen. A férfiek tekintélyét a tradíciónak megfelelően őrzik az asszonyok. Kiszolgálják, ellátják, „...elnéző megértéssel szemlélik, mint gyermekek játékát, a férfiak közös kocsmái szórakozását”.¹⁹

„Csoportosulás csak a kocsmában van, de mivel a kocsmát nem csinálom, így elmarad a barátság is. Mert bor-barát az van, tudod, de bajbarát az már nincs!” (Férfi, 44 éves, géplakatos-gépszerelő, Lyukóbánya.)

Somogyi Manó egy 1888-as írásában naivan azt javasolja, hogy a fizetés napja ne hétfőn, hanem hét közben legyen, mert így „a »blau Montag«-nak talán sok esetben elejét lehetne venni...”²⁰ Ezt a saját maga által is vitatott vélekedést egy másik írásában is említi: „A legtöbb munkaadó azt mondja és hiszi, hogy a balesetek nagyrészt a szeszesek italok élvezetére vezethetők vissza, hogy a mámoros fővel munkába álló munkás van leginkább balesetnek kitéve, amiért is a legtöbb baleset hétfői napra esik, midőn a munkás agya még zavaros a vasárnapi élvezetektől, midőn még nincsen helyreállítva a testi és lelki egyensúly.”²¹ A balesetek legfőbb okát még sokáig „a hétfői katzenjammeres, másnapos állapotban”²² keresték a szakemberek.

„Az apám kovács volt a gyárban. Kegyetlen ember volt, de jó szakember. Ivott. Az volt a baja. Majd’ minden nap berúgott, de arra vigyázott, nehogy ittasan menjen be a gyárba. Az is igaz, hogy majdnem mindig másnaposan ment be. Még csoda, hogy valami komoly baleset nem történt vele!” (Férfi, 75 éves, meós, Salgótarján.)

¹⁸ RICHARD HOGGART: *Művelődés, gondolkodás, szokások. (Az angol munkásosztály – belülről.)* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975. 99.

¹⁹ UTASI ÁGNES: *Családok és életstílusok.* MSZMP KB Társadalomtudományi Kutatóintézete, Budapest, 1989. 46.

²⁰ SOMOGYI MANÓ: Gyárfelügyelet és munkásviszonyok hazánkban. In: SOMOGYI MANÓ: *Szociálpolitikai tanulmányok.* [K. n.], Budapest, 1900. 102.

²¹ SOMOGYI MANÓ: Az Óbudai Hajógyár munkásainak helyzete. In: SOMOGYI MANÓ: *Szociálpolitikai tanulmányok.* [K. n.], Budapest, 1900. 114.

²² BREZSTOVCSZKY ERNŐ: Az ipari balesetek Magyarországon. *Szocializmus*, 1907/8. 107.

Az alkoholizmus elleni küzdelemben nem sokra mentek azok a munkásjóléti intézmények, amelyek azért jöttek létre, hogy meggátolják az égetett szesz fogyasztását. „Ilyen intézmények a munkástelepeken a népkávéházak- és sörcsarnokoknak a felállítása. Ahol kávé és jó sört olcsón adnak a munkásoknak, ott őket a pálinka [...] élvezésétől visszatartják.” Legalább ilyen csalóka volt a Mönchengladbachban található szövőgyár modelljét átvenni. „Ott ugyanis a pálinka ivástól való tartózkodásra jutalom van kitűzve. Minden 16 éven felüli férfimunkás havonta 1 márka jutalmat kap, ha teljesen lemond a pálinka ivásról.”²³

A vizsgált kolóniában élő munkások véleménye szerint a munkásságra általában átlag fölött jellemző az alkoholos italok fogyasztása. Ennek ellenére egészében véve nem tartják magukat az alkoholizmus által különösen veszélyeztetett csoportnak, csupán annyira, mint amennyire a társadalom egésze az.

„Mert a bányászok valóban kocsmáznak, ez is igaz. De ne mondjam, a tanítók is kocsmáznak. Nem is akárhogy. Mert én egy ideig tanítók között dolgoztam. Sőt még csúnyábbak, mikor berúgnak.” (Nő, 62 éves, háztartásbeli, Rudolftelep.)

Az alkoholizmustól elsősorban az asszonyok, a feleségek szenvedtek. Többen is úgy nyilatkoztak, hogy az alkoholt kisebb-nagyobb mennyiségben rendszeresen fogyasztó férjük halála után megkönnyebbültek, szinte kivirágzottak.

„A férjem ivott. Csak ivott, meg ivott. Nekem most a legjobb, hogy már meghalt, elég volt már a munkából is.” (66 éves, telefonközponos, Perces.)

„Egy csomóan megkérdezték már, hogy miért is tartom magam ilyen jól? Na, én erre csak azt tudom mondani, hogy már ötvenéves koromban megözvegyültem, meghalt a férjem, aki elég gyakran ivott. S ez az egyedüllet, hogy nem kell egy ivós bányással együtt élni, ez tart meg ilyen jó állapotban!” (82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

A térség kolóniáiban, de leginkább Rudabányán, egészen a szocialista nagyipar fellendüléséig szokás volt az elhunyt munkatársat ivással is búcsúztatni. Ekkor a gyászoló férfiak a temetés után a kocsmába siettek, ahol egy-egy korsó sört fogyasztottak el a halott tiszteletére. Ezután az üres korsót a fülénél fogva az asztalhoz, földhöz csapták. A kezükben tartott füllel tértek haza, amelyet hosszú ideig megőriztek.²⁴

A munkások erkölcsiségének egyik leginkább vitatott területe a lopás-hoz, korabeli szakzsargonban a „szerzéshez” kapcsolódik. A „kemény

²³ GERBER Frigyes: i. m. 132.

²⁴ V. S. szóbeli közlése.

adatokat” tartalmazó források (például üzemi iratok, nyilvántartások stb.) szűkössége miatt a kutató jobbára csak interjúalanyaira támaszkodhat ennek a kérdésnek a vizsgálatában.

A vizsgált kolóniák mindegyikére jellemző, hogy „a szerzés” mint jövedelemszerző tevékenység mélyen beépült a munkások világgképébe. Egyes munkapszichológiai megközelítések szerint maga a „szerzés” a munka során felgyülemelő agresszió egyik megjelenési formája, amely szükségszerűen a munkaadó, a tulajdonos felé irányul. A „szerzés” indítéka elsősorban nem a megszerezhető anyagi érték, hanem a stressz levezetése, elégtételvétele a főnökökön.²⁵ Sik Endre a közösség sérelmére elkövetett munkahelyi „szerzéseket” ideológiai összefüggésekkel is magyarázza. Véleménye szerint a létező szocializmusban „a társadalmi tulajdon tulajdonosnélküliségéből” fakadó munkahelyi „szerzés” általánosan elterjedt, mindenütt megtalálható volt.²⁶ A lopásnak ezt a munkaadói tulajdon ellen irányuló, inkább szimbolikus jellegű, mint gazdasági kényszerből fakadó típusát több nyugati társadalomkutató is leírta.²⁷ Földi Viktória pedig kimutatta, hogy a kolóniában élő munkások életmódja leginkább ahhoz hasonlítható, ahogy az uradalmi cselédek viszonyultak a lopáshoz: gyakran a játék örömeért kezdeményezték, mint egyfajta ritualizált közösségi eseményt.²⁸ Az iparban a leggyakoribb bűncselekményfajta a közösség kárára elkövetett lopás volt.²⁹ Az 1989-es rendszerváltozás előtt szinte kizárólag csak a köztulajdon, utána azonban már a magántulajdon elleni lopások is jellemzőek voltak.

„Amikor elmentünk száraz fát gyűjteni az erdőre, hazafelé nagymama mindig lopott egy nagy tököt a parasztok földjeiről. Enélkül nem is

²⁵ JUHÁSZ Ágnes: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*. BME Ergonómia és Pszichológia Tanszék, Budapest, 2002. 8. Igaz ugyan, hogy a néprajzi szakirodalom több helyütt hivatkozik arra, hogy a bányászok a múltban, még az 1930-as években is saját szerszámaikkal dolgoztak, tehát egymást is károsíthatták. Lásd JANKÓ János: *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1893. 186–187.; PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Az ipari munkásság*. In: Uő (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII., Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 265–268.; CSIFÁRY Gergely: *Az egercsehi bányászok életkörülményei 1907–1946*. Archivum 9. Eger, 1979. 130.

²⁶ SIK Endre: *A kgst-piac helye a mai Magyarországon. Közgazdasági Szemle*, 1997. április. 326.

²⁷ Bővebben lásd Henry STUART DENIS: *The Hidden Economy: The Context and Control of Borderline Crime*. Martin Robertson, Oxford, 1978.

²⁸ FÖLDI Viktória: *Erdőkövésd arisztokratái. Lokálitás a kommunikatív emlékezetben*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, Miskolc, 2005. 40–41.

²⁹ A lopás az összbűnösetek arányában 1964-ben 55,4%, 1968-ban 69,8%, 1972-ben 77,3% volt. Emellett a statisztikák tartalmaznak még csalást, sikkasztást, hűtlen kezelést, hanyag kezelést, rongálást, áramlopást, egyéb kategóriákat is. GÖDÖNY József (felelős kiadó): *A bűnözés helyzete a nehéziparban*. Rendészeti tájékoztató 13. Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet–Nehézipari Minisztérium Ipar-szervezési Főosztálya, [Budapest], 1974. 49.

lett volna mit enni. De vigyázni kellett, mert a Krokodil [a gúnynevén emlegetett kerülő] mindig ott ólalkodott és elkapta az embert, akkor a késével elvágta a kötelet, amivel a fát a hátára kötötte, s a fa lezútyant a földre.” (Nő, 82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

Az 1980-as években leépült a nehézipar, s ez a települések lakosságát katasztrófálisan érintette: hosszas és fájdalmas agóniát követően megindult a munkahelyek felszámolása. A kolóniákban a kilátástalan jövő nagyjából azonos magatartásformákat hozott a felszínre. Az emberek széthordták a nehézipari termelési eszközöket, az épületrészeket, a szerzőségeket és berendezéseket. Azt tekintették „*ügyes embernek*”, aki minél többet tudott saját használatba venni a vállalati tulajdonból, s az kapta meg a „*nem igazi férfi*” és a „*tehetetlen ember*” bélyegét, aki nem akart, nem tudott ebben a folyamatban részt venni.

„Az irodában dolgoztam, így én nem sok mindent tudtam hazavinni, pár ív papírt, radírgumit, gemkapcsot. Hogy hányszor, de hányszor kaptam ezért a fejemre, hol itt, hol ott, hogy más miért tud annyi értékes dolgot hazavinni, s én miért nem? Hogy hogy lehetek ilyen tehetetlen!?” (Férfi, 74 éves, tisztviselő, Rudabánya.)

„Az iskola után az erőműben kaptam munkát, s amikor legelőször mentem dolgozni, az öreg szakai, Gyula bácsi félrehúzott s azt mondta nagyon komolyan: Józsikám, úgy soha, de soha ne menj haza az üzemből, hogy legalább egy 6-os anyát nem viszel magaddal! Minden nap lopj valamit! Én jövőre nyugdíjba megyek, de eddig minden nap vittem haza valamit.” (40 éves, villanyszerelő, Rudabánya.)

Az effajta eltulajdonításnak megvolt az előképe. A földet is művelő falusi ipari munkások között elfogadott volt, hogy a meg nem művelt – a tulajdonosi gondoskodást szemlátomást nélkülöző – földet bárki elfoglalhatta. A földet a bányauzem adta a dolgozóknak, szinte filléréért vagy ingyen.³⁰ A földek tényleges értéke nem is volt ennél sokkal több. A föld tulajdon- vagy bérleti joga így minden körülményeskedést mellőzve átszállt a foglalóra. Ez ténylegesen működő folyamat volt, a hanyag tulajdonos is teljesen természetesnek vette az ilyen cserét.

„Volt nekünk a Huta-tetőn egy darab földünk, a bányától kaptuk. Még meg is van a birtoklevél. Nagyon messze volt attól, ahol laktunk, így amikor a férjem asztmás lett, nem műveltük tovább. Akik arra jártak, látták ezt, úgyhogy a következő évben már más művelte, az övé lett.” (82 éves, háztartásbeli, Rudabánya.)

³⁰ O. I. szóbeli közlése.

Az 1950-es évektől igencsak megszorodott „szerzési” kedvet többféleképpen is megpróbálták visszaszorítani. Az egyik ilyen mód „legalizált lopásnak” nevezhető. Egyes helyi munkavezetők – hogy legalább a lopások által okozott másodlagos károkat elkerüljék – kezdtek a tolvajok „listáin” szereplő tárgyakból maguknak a tolvajoknak ajándékozni. Természetesen a kár végösszege így jóval kisebb lett. Ha egy – a munkások értékrendjében igen előkelő helyen szereplő – meghajtómotor a rak-tárból, a főnök ajándékaként, a zsírpapírból még ki sem csomagolva tűnt el, a kár összege csak a motor értéke volt. Ha ugyanezt a motort a beszerelést követően lopták el, a motor árához hozzáadódott a szakszerűtlen, gyors kiszereelésből, az újbóli üzembe helyezésből, a kiesett üzem-órák számából adódó kár összege is.

A legalizált „szerzés” nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a közösség számára kialakuljon egy mintát mutató réteg. Az „ajándékba” kapott javakkal – ellentétben a lopottakkal – már nyilvánosan is lehetett dicsekedni, az ismerősök szemében ügyes emberré válni. Természetesen a fő motivációt itt is a megszerzett javak anyagi értéke jelentette, de emellett legalább ilyen fontos, ha nem fontosabb volt az a sikerélmény, ami a megszerzést követte. A legalizált lopással szerzett javak többszörösét tették ki a ténylegesen lopott javakénak. Gyakorlatilag a kolóniákban ma sincs olyan háztartás, ahol ilyen tárgyak ne lennének.

„Ha itt minden megindulna, amit loptak, sivatagi pusztaság maradna. Te, itt mindenki lopott valamit a bányából, a gyárból, ki honnan tudott. Van, aki házat épített belőle, de mondjuk a föld alatt dolgozó bányászok mindennap egy ácskapoccsal összefogott tuskópárral jöttek haza. Jöttek végig az úton, azt mindenki látta. Azzal már meg is volt a tüzelője.” (Férfi, 76 éves lakatos, Borsodnádasd.)

„Itt minden a bányából van. Ez is a bányától van, ezen mentek a csilélék, ha meg már nem kell, akkor elhoztam. Barát mindig akadt, aki egy kis disznótoros vagy jó pálinka fejébe’ ideadta, ami épp kellett. Ebből építkezett itt boldog-boldogtalan, nézz csak körül!” (Férfi, 75 éves, bányász, Sajószentpéter.)

A vizsgált kolóniákban több olyan eset is történt, hogy már a szocializmus éveiben a telepet üzemeltető vállalat lakás nélküli dolgozói „elfoglalták” az üres lakásokat, illetve a már kiutaltakat saját egyéni üzleti elképzeléseik szerint adták-vették.³¹ A lakásfoglalók, a cse-

³¹ Hasonló eseteket írt le Tóth Eszter Zsófia is munkásnők körében végzett kutatásai nyomán: TÓTH Eszter Zsófia: Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 2002.* 36–51.

reberélők büntetlensége tovább erősítette a munkások erkölcsiségének sajátos jellegét, amelyben a bűnt és a büntetést csak egy specifikusan „telepi”, belső szabályrendszerben értelmezték, illetve alkalmazták.

„Amikor megszülettek a gyerekek, szükség volt egy nagyobb lakásra, s akkor beköltöztünk a Hármasházban [telepi épüle csoport neve] egy kétszobásba. Engedély nélkül. De az üzem vezetése éppen akkor akart már példát statuálni, sokan csinálták már ezt, így egyszerűen kiköltöztettek. Más büntetés nem volt. S később, pár hónap múlva kapunk is kétszobás lakást, onnan pár méterre.” (Nő, 58 éves, laboráns, Rudabánya.)

A büntetlenség, esetleg a viszonylag enyhe büntetés jellemezte a szocialista időszak egészét. Nagyon kevés ügyből csináltak büntetőügyet. Az 1950-es évek végétől állandósulni látszott a munkaerőhiány és a magas fluktuáció, emiatt alacsony szinten maradt a munkamorál és a munkafegyelem. A vezetők a „termelési érdekek” miatt, hogy megmaradjon a munkaerő, szemet hunytak a társadalmi tulajdon megkárosítása felett.³² A munkahelyi előjárók nem jelentették a lopásokat, mert azt szigorúan belső ügynek tekintették.³³

„Édesapa elvitt az üzemből jó pár vassínt, olyat, amin a csillék meg a kismozdony járt. Kelltt fődémgerendának egy szuhogyi embernek, mert akkor építkezett. Teherautóval vitték át Szuhogyra és elfogta az úti ellenőrzés. Akkoriban nagyon sokat ért annyi új vassín. Sokat gondolkoztak rajta, hogy mi legyen vele, de aztán nem sok mindent csináltak. Nem rúgták ki, csak az utcai hangosbemondó többször is bejelentette, hogy elkapták, mert lopott. Ennyi volt a büntetése. [...] Persze, akkoriban szégyelltük magunkat, de hamar elmúlt, hiszen mindenki csinálta, csak nem mindenkit mondtak be. Nem néztek le emiatt.” (Nő, 62 éves, háztartásbeli, Kurityán.)

Az úgynevezett társadalmi bíróságok sem tudták eredeti hivatásukat betölteni. Talán legfontosabb feladatuk a megszegyenítés, azaz egy megalázó procedúra keretében a felelősségre vonás volt. Elsősorban fizikai dolgozókkal foglalkoztak, s ezt a munkások sérelmezték is. A munkaerőhiány időszakában a vezetőknek nem állt érdekükben, hogy „piszkálják” a dolgozókat, s egyszerűbb is volt, ha saját hatáskörükben folytatják le a fegyelmiket. Ezt igazolja az a számadat is, amely szerint a

³² NIM Iparszervezési Főosztály tájékoztatója a tárca társadalmi tulajdonvédelmi helyzetéről a gazdasági reform bevezetése óta. 1970. április 15. 15.

³³ Az 1969. évi Országos Rendészeti Értekezlet anyaga. 9.

társadalmi bíróságok esetszámának csökkenésével párhuzamosan nőtt a feyelmi felelősségre vonások száma.³⁴

A „szerzés” számos esetben egy kapcsolatháló építését, illetve a már meglévő megszilárdítását szolgálta. Az a tény, hogy a javak lopottak voltak, csak emelte értéküket. A tárgyak értékéhez hozzáadódott a megszerzés nehézsége, kockázata is.

„Ha van pincéje valakinek, és bővíteni szerette volna, csak szólt a vājár ismerősének, az meg »hozott« magával síneket, ácsolt fából mennyezetet tartó oszlopot, és pár hét alatt olyan pincét hoztak össze, hogy csak na! Az első ott kiforrott borból persze jó sokat kapott is.” (Férfi, 75 éves, bányász, Sajószentpéter.)

A közösségi, vállalati tulajdon tiszteletének ilyen mértékű hiánya ellenére a kolóniákra egyáltalán nem volt jellemző a magántulajdon megsértése. A válaszadók 89%-a szerint a kolóniák ebben a tekintetben egészen az 1980-as évekig biztonságosak voltak, „nem lopott senki, esetleg a gyerekek gyümölcsöt vagy májusban orgonát”.³⁵ A munkahelyek megszűnésével ez megváltozott. A szinte teljes egészében munka nélkül maradt szakképzetlenek, segédmunkások – a kolónialakók megfogalmazásában a „cigányok” – egyre inkább elkezdték dézsmálni a kolónia magánterületeit is. Ma már az az általános vélemény, hogy „ha a figyelmetlen ember elejt egy húszast, már koppanni se hallja, mert még rep-tében ellopja valaki”,³⁶ s ami nincs „lebetonozva vagy odahegesztve, annak már lőttek”.³⁷

³⁴ Az 1964-es 292 esetet (önmagában is roppant kevés!) 100%-nak véve, 1965-ben 98,5%, 1966-ban 74,4%, 1967-ben 61,4%, 1968-ban 62,7%, 1969-ben 38,8%, 1970-ben 16,5%, 1971-ben 14,1%, 1972-ben 14,1%. GÖDÖNY József: i. m. 30.

³⁵ Férfi, 70 éves, vājár, Rudolftelep.

³⁶ Férfi, 89 éves, a bányászzenekar karmestere, Pereces.

³⁷ Férfi, 87 éves, marós, Borsodnádásd.